

צופיך צפת

למהותה של עלית המקובלים במאה השש עשרה

מאמר שני

זלמן שזר

נא ויעלה אל המעין עצמו וישבור שם, בתוך „חקל תפוחין“, את צמאונו.

רצונך לדעת מה עז היה הצמאון הזה בנפש חסיד עממי איש-לבב מקרב פשוטי נאורי העם, קרא את אגרותיו התמימות והמפורסמות של ר' שלר מיל מדרוניץ איש מורביה, שלשים שנה לאחר הסתלקותו של האר"י קם ר' שלומיל והניח את עסקיו ונתן גט כריתות לאשתו ועזב את ילדיו ועבר מקהילה לקהילה לקבץ עליהם להוצאות הדרך עד שהגיע לצפת. שם החליף את שארית כספו במטבעות טורקיים מוזרים וקנה בהם את ספר הזוהר וישב ללמוד אותו מפי הזקן המקובל הסגינהור רבי מסעוד המערבי, משיירי גורי האר"י. ולא היה אדם מאושר ממנו על פני חלד כאשר שיחק לו מזלו והוא נשא לו לאשה את בתו של מקובל עשיר אחד שבזבז את כל כספו לקניית הכתובים הגנוזים והנסתרים ההם—כנראה ר' ישראל סרוג — ועל ידי כך קמו לו רבים מהאוצרות הנכספים ההם לקנין פרטי ומעתה ניתן לו להשתעשע בהם באין מעצור.

ורצונך לדעת מה עמוק ונוקב היה צמאון זה של איש הצמרת האינטלקטואלית והדתית שבדור ההוא, קרא את מכתביו של גדול רבני הדור, רבה הישיש והנערץ של פרג, ר' ישעיהו הלוי הורוץ, אשר עזב את כסא רבנותו, כחמשים שנה לאחר מות האר"י, והלך ונצמד אל הכתבים הנערצים ההם שהיו שמורים בצפת. ולא חתם האיש הדגול הזה את מפעל חייו, את הספר שהיה אחר-כך לספר-מופת מאיר עינים לדורות רבים בישראל — את ספר השל"ה הקדוש — עד ששתה תחלה מ„באר מים חיים“ זו, שגנוז גורי האר"י בצפת.

וללבם ההומה של המעטים והבחירים והמקוררים בים דיברה מאד השמועה על הנסיונות הנשגבים שנעשו בחוגי יחידי סגולה מצומצמים בצפת, שנודעו אחר-כך בשם „סוכת שלום“. פרטי תכני-תם לא היו בהירים להם כלל אך שאיפתם הכללית היתה כבשורה מלהיבה, הלא היא השאיפה הנאצלה הפורצת ועולה בתולדותינו מתקופה לתקופה, בהפסקות גדולות מאד, להעזי ולהגשים מיד, ולו גם בחוג מצומצם, יחסי חברה

המהלומה הכבדה שהונחתה על כל צופי צפת ועל כל מצפי הישועה אשר בכל תפוצות ישראל עם הסתלקותו הפתאומית של האר"י בעודו בדמי ימיו (של"ב) אין לנו עליה כל תעודה מפורשת ומאומתת. אבל אין צורך בדמיון מופרז כדי שנתאר לנו את הזעזוע הנפשי העצום ואת הרגשת ההתיתמות המוחלטת, שאינה מקבלת כל תנחומים, אשר השתלטה בכל החוגים האלה. כה הוכחה התנועה לפני כארבעים שנה כאשר עלה על המוקד ר' שלמה מולכו בשחר הסתערורו. תו. כה נדהמה מהתיתמותה חבורת עולי ר' יהודה החסיד כעבור מאה ושלשים שנה, כאשר מת פתאום בירושלם מעפילם ומורם הנערץ ימים ספורים לאחר עלייתו ועלייתם, בעמדם על מפתן הגשמת שליחות חייהם. כה הורעשו חסידי ר' נחמן באומן כאשר נלקח מהם צדיקם וחוזם ואביר לבם בעודו עול-ימים. כה נסערה התנועה בדורנו בהלקח הרצל. אלו הן מאותן המיתות המדהימות באכזריותן, שהן כשואה נפשית, חסוכת מרפא, לכאורה, לתנועה שלמה; מיתות המרעישות בכאבן והמפרות בהרעשתן.

אולם ממרכזיותה של צפת בעיני כל הצופים אליה בגלויות לא נגרע על ידי-כך ולא כלום. להיפך, במידה ידועה הפכה להם מרכזיות זו הכרח חיוני עוד יותר. כי כל מה שהיה בו כדי לפקוח את עיני הצמאים למורשת התורה הנכ-ספת נמצא כתוב, או היה נכתב והולך, במחבר-רותיהם הנסתרות של תלמידי האר"י, בני „הכת הראשונה“ שבצפת, ממה ששמעו או שהיה נראה להם כי שמעו מפי רבם בטילים המרובים והנשגבים ההם. וכדי להזהר מפני מעתיקים בלתי מהימנים ומפני מפרשים מפוקפקים בעיניהם כה רמים וכה נוקבים בעיקרי האלוהות — ואולי גם כדי לשמור על כוח משיכתה של צפת או כדי להבטיח את ההגמוניה האישית בקרב החוג, — עמדו מבני „הכת הראשונה“, כנראה בהשפעת ר' חיים ויטל, והתחייבו בקשר-שבכתב לשמור על סודיות הכתבים ולא להוציאם אל החוץ. אמנם, הקשר היה רק לעשר שנים, אבל המנהג נשתרש. כל הצמא באמת לדבר ה', כפי שנתגלה בצפת של המקובלים, בכל היקף שיטתיותו יקום

בבית יהודי הפך מעין מזבח רם ונישא, רב כוונות ומשמעות נסתרת בכל מאכליו והליכותיו; והזמירות הנשגבות, רבות ההשראה השירית והתוכן האלהי והמשיחי, שנתחברו בידי האר"י עצמו או בידי ר' ישראל ג'ארה ופיטנים-מקוב לים אחרים, מבוררים ומהימנים כולם, נתלו מן גינות שונות ונתקדשו מהרה במרחבי האומה. הן הושרו במקלה בפי כל בני הבית ובנותיו כשהם מסובים בצותא מסביב לשולחן המשפחה בשעת הסעודה הקדושה, שהפכה מיסטרית אלהית המש תפת בקרבה כוחות עליונים ("אתקינו סעודתא דהימנותא שלימתא דחדותא דמלכא קדי" ש.א. אתקינו סעודתא דמלכא. דא היא סער דתא דעתיקא קדישא וחקל תפוחין קדישין וזעיר אנפין. אתין לסעדא בהדיה". — כלומר: נערוך את סעודת האמונה השלמה, שמחת המלך הקדוש; נערוך את סעודת המלך. זאת היא הסער דה של עתיק-הימין הקדוש ושל שדה התפוחים הקדושים וזעיר אנפין. בואו לסעוד יחד).

כל מסכת שבת זו — שחוקיה וחומרותיה נשארו בתקפם לכל פרטיהם וחוקיהם, כפי שנצטברו בשלשלת הדורות ונוסחו בקפדנות מחמירה זה עתה בידי ר' יוסף קארו — לבשה עתה איוו דמות עילאה של בבואה-דבבואה של ימות המשיח הטהורים והנכספים. והדמות נתפשטה על פני הגלויות ועברה קמעה קמעה מקהל המקובלים אל מרחבי בית ישראל, ומבתי הכנסת של ה"עולמיים" עלתה אל ה"שטיבלאך" של החסידים למיניהם, בשינוי טעם ובתוספת טעם, ואת צל צלה של דמות נאצלה זו עוד הספקנו אנחנו לראות בבתי הורינו ובבתי-מדרשות של עיירותינו, והדיהם עוד עלו ונשתמרו בתוך היצירות הספרותיות של מספרינו, כעבור ארבע מאות שנה מימי ההתעלות וההתחדשות הפנימית ההיא אשר התחוללה בצפת.

אולם מה בצע בכל הקסמים המושכים הללו, אם חסרה העיר את הסגולה האחת והיחידה שבלעדיה אין מבטח ואין יציבות בשום מקום, ובארץ מזרחית זו לא כל שכן, אם חסרה היא זרוע מגן? ולא עמדה לה לא פריחתה הכלית כלית ולא הסתערותה האלוהית ולא מרכזיותה הלאומית ביום עברה. בשנת של"ט, כשבע שנים אחרי הסתלקותו של האר"י, כאשר גברה התסיסה נגד השלטון המרכזי בקושטא, וערבי הסביבה, שענים היתה צרה בכל העליה היהודית לארץ ובכל שלטונו של היהודי דון יוסף בטבריה הסמוכה, נתלקטו והחלו לערוך פרעות ביהודי

בכל שלמות צדקתם וטהרתם, כאשר הם עתידים להיות מקוימים בעתיד הרחוק והמקוה, לאחר שיתגשם החזון של תיקון העולם. אליהם גונב בדואי דבר קיומו של חוג פלאי זה, על המנהגים המיוחדים שהונהגו בו כמו התוודות גלויה של חברים על פשעים, עזרה הדדית ברווחים, התי חלפות בעבודה גופנית לטובת הכלל, ואחריות חברית של איש לחטאי רעהו, וגם על ראשית של קומוניזם אחד ומיוחד בעולם שהתפתח הרבה שנים אחר-כך — בימי ר' שלום שרעבי ותלמידיו בירושלים — להוי של ממש, והוא קומוניזם בנכס היקר מכל יקר, בחלק לעולם הבא... וכל כך למה? כדי שלא תהא חלילה אף בעלמא-דקשוט, מצד אחד, אקומולאציה של נכסי גן-עדן בידי אלה שהצליחו להיות צדיקים בעור לם הזה וזכו לקיים את כל התורה כולה, על כל טעמי מצוותיה, ומצד אחר התרוששות של פרולטריון אומלל שלא נודמן לו לקיים מצוות רבות בעולם הזה או לא השכיל להגיע לכל עומק כוונותיהן, ונמצא כי נסתחפה שדהו, חס ושלום, אף לעתיד לבוא...

כל קיומה ותכנית חייה של "סוכת שלום" וכל סדרי מנהגי חבריה לוטים בערפל עד היום. החברים עצמם לא שקדו על הפירסום ולבם היה רחוק ממנו, אולם הדי בשורה אשר כזאת, בדור הצמא והנסער ההוא, אי אפשר היה שלא ימצאו להם שבילים גלויים וסמויים אל לבות סוערים והומים, מקרוב ומרחוק.

ב.

ואפשר לומר ללא גזומה, שלא היה נכס דתי ומושג מוסרי בישראל שלא קבל הארה פנימית חדשה ממורשת לוריינית זו אשר קרנה מצפת בתקופת התעלותה. וכדי להראות על דוגמה אפיינית אחת לכך, אזכיר כאן את ההתנערות המופלאה שבאה אז למוסד הדתי, הקדום והמושרש והמוגמר והפופולארי ביותר שבאומה, שלכאורה אי אפשר היה כלל להניח שבו יכולה עוד להתרחש התנערות: השבת. אכן חידשה השבת כנשר נעוריה. דוקא בימים ההם כשגבר הפיזור ועמו גבר הקושי לשמור בקרב עמי הנכר על כל החומרות והגזירות של דיני השבת, היתה לשבת עדנה. חמדת הימים קושטה עדי-עדיים. לא רק בשל טקס קבלת שבת וזמרת "לכה דודי", ותכונה מעודנת ומשופרת של פרידה מעם מלכת שבת, בשעת הסעודה השלישית, עם שקיעת שמש של שבת, כי אם שולחן הסעודה של שבת

השירה העברית בגירוש ספרד ולהתחיל את תחית השירה העברית ברמח"ל, והוא, המשורר הצפתי, נשאר "בין המשפתיים". ואולי אשמה בכך העובדה שהקובץ הוצע לקוראים בלי בן לוויה נאמן בדמות מבוא ספרותי והיסטורי, שיבאר לדורנו ובשפות דורנו את מקומו של המשורר בהתפתחות שירתנו ואת זיקתו הנפשית לשאיפת תחית עמו לדורו ולדורות. גם אחרי אשר יקרא המעיין את ההערות הלימודיות ש"באחרית דבר" (למר פריס-חורב) לא ידע אפילו אם היה המשורר "האֶכְסוּטִי" הזה משוררה של צפת. קוראים אנו בשורות ספורות כי נולד המשורר בדמשק ונפטר בעזה, וזה הכל. ואכן, מדמשק הובא המשורר אל צפת בהיותו ילד בידי אביו המקובל, רבי משה נגארה, שהיה אחד מנאמי תלמידיו של האר"י, ואחרי תלאות חיים מרובות נדד המשורר לא פעם מקנו ובסוף ימיו גם נאלץ לעלות על כסא הרבנות בעזה ושם נאסף אל עמו. אולם את רוב ימיו עשה ורובי יצירותיו יצר בצפת, וממקורות צפת שאב את השראתו ואת בשורת צפת הנחיל לשירה העברית ועל ידה לכל ההומים והערים בתפוצות ישראל. וכמו הלוי בדורו וכביאליק בדורנו וכטובי המשוררים החיים אתנו היום, קיבל וקיים אף הוא את ברית הדמים הכרותה בין השירה העברית שבדור לבין תקות התקומה המפעמת סביבה, ויהי לה כרוז וחזון ומוכיח ומעודד.

עד היום עוד רוטט הלב לשמע תחינתו־תביתו עתו בפיוטו הידוע "יה ריבון עלם ועלמא":
 אֶלְקָא, דִּי לִיה יְקָר וְרַבְתָּא,
 פֶּרֶק ית עֲנָךְ מִפּוּם אֶרֶץ יִנְתָּא,
 וְאַפִּיק ית עֲמָךְ מִגּוֹ גְלוּתָא
 עֲמָךְ דִּי בְחֶרֶת מְכַל אֲמִיָּא.

(אלהים, אשר לו היקר והגדולה / הצל את צאנך מלוע האריות / וגאל את עמך מבור הג' לות / העם שבחרת מכל האומות).

הלשון הארמית של הפיוט הזה היתה מעין הידמות לזמירות הקודש של האר"י עצמו, אשר נכתבו אף הן בשפת הזוהר שנתגלה בדפוס רק לפני דור אחד והופר בצפת כספר האלהות והפדות. וכפי שמספרת האגדה היה זה האר"י הקדוש עצמו שסמך את ידו על הפיוט הזה ולפי המלצתו הרמה זכה הזמר להכנס לתוך הקאנון של זמירות שבת, והמשורר עוד עול ימים. וכך הוא מושר מדי שבת בשבתו, בניגונים לבביים שונים בגליות רבות, מני אז ועד עתה. אולם השיר הזה אינו אלא אחד מני רבים

צפת, לא נמצא בכל העיר מי ששייב מלחמה שעה. והתגובה היתה ישנה נושנה: במשך שנה אחת קמו אלף משפחות יהודיות ועזבו את צפת. אמנם צדק ר"ש רוזניס כי הידיעה של הנוסע הלועזי, כאילו נחרב או כל הישוב היהודי בצפת — אינה נכונה. והראיה: כעבור שבע שנים נזר ספות, בשנת שמ"ו, יכלו ערביי הסביבה, שערב להם נצחונם, לפרוע שוב ביהודי צפת, ושוב לא נמצאו בכל העיר יהודים שהתגוננו, ושוב פרצה העזיבה. הישוב בצפת אמנם לא נמחה כליל גם אז, ובאותה שנת שמ"ו יצא אפילו ספר השירים של המשורר הצפתי הגדול, ר' ישראל נגארה, בבית הדפוס של צפת. אולם כשהתלקחה הסכנה והצטרפה מגפה והעזיבה פרצה, לא היה עוד כוח אשר ישיב לשיירי צפת את עוֹם וכבודם, ותקופת התעלותה ומרכזיותה של צפת דעכה ותמה —

ג

על האר"י וגוריו הבהירו הרבה והאפילו עוד יותר ההסטוריונים היהודים הכלליים וגם החוקרים המקצועיים למן ראשית חכמת ישראל במערב ותלמידיה במזרח ועד הדור האחרון. הפעם נפנה את תשומת הלב רק אל אחד ומיוחד בין צופי צפת שבתקופה ההיא, שהוא שיא נישא בעולם יצירתנו כשהוא לעצמו, ושוב משום מה כה מעטה התענינותם של המעיינים בדורנו, מעטה יותר משהוא והם ראויים לכך. אדבר על המשורר הצפתי, ממקורבי החוג הנבחר הזה וגדול משוררי דורו, איש הכיסופים המשיחיים הלוהטים ומחדש הצורה השירית העברית כאחד המחדשים הגדולים בספרותנו, משורר המבטא את היעוד ההיסטורי המיוחד שנועד לצופי צפת, כדגולים שבהם, אם גם בנוסח שלו ובאורח שלא תמיד היה מקובל גם עליהם. אדבר על הפיטן ר' ישראל נגארה.

פלא הוא ויהי לפלא, איך קרה הדבר כי גם אחרי אשר נאספו רבים משירי ר' ישראל נגארה לקובץ אחד * והושטו בקנה לקורא בימינו בידי הסופר י. זמורה, הטורח לגלות נצורות ספרותיות ולעשותן נחלת הרבים, לא חדר הספר לבין כתלי בתי החינוך שלנו ולא חל כל שינוי בספרים המוקדשים לתולדות הספרות וגם הבקורת שבדור לא נתנה עליו את דעתה. כאילו לא פורסם. אולי אשמה בכך השיגרה של הסטוריוני ספרותנו שהחליטה לסיים את תור הזהב של

* זמירות ישראל מאת ישראל נגארה. הוסיף ביאורים י. פריס-חורב. הוצ' מחברות לספרות (בסיוע מוסד הרב קוק), תל-אביב תש"ו.

"קומי שבי בְּנוֹה שְׁלוֹם וּבְמִשְׁפָּנוֹת מְבֻטָּחוֹת
שֶׁם יִגְאָלְךָ אֵל, כִּפְף אוֹיְבֶיךָ שֶׁם תִּנְצָלִי —"

"בִּיאוֹן בְּנִיךָ שִׁי לָךְ, עַל כְּתֹף יִשְׁאוּם
אָקִים חֲרֻכְתֶּךָ, תִּחְרַכְנָה עָרִים נוֹשְׁבוֹת —
וְשָׁבוּ בָנִים לְגִבּוֹלָם, אֶל אָרֶץ רְחוֹבוֹת."

רואה המשורר הצפתי, אסיר התקוה וחניך
בית שועת הגאולה, את מצב האומה בין האומות
בכל אימתו:

"רַחֵם וּבְכַל יָצוֹר וּפְלִשְׁת
מִקְשִׁים שְׁתוּ לִי וּפְרָשׁוֹ רָשָׁת
כָּלֶם כְּאֶחָד בָּאוּ לָרֶשֶׁת —"

"כִּדְפוּ מִלְכֵי גוֹיִם כָּלֶם אוֹתִי וְאֲנִי בּוֹשׁ וְנִכְלָם —"

"רְנִי לִי, עַת אֲרָאָה עֶבֶד נִבְּוָה כְּעַמִּי יַעֲצֹר
הַעֲמִים עָלַי עַל כֶּבֶד, לְשֹׂאת כָּח לֹא אֶעָצֹר —"

"אֲדוֹם וְיִשְׁמַעֲאֵל וְכָל צָר מִתְגַּאֵל
הַדְּרָתִי שְׁפָכוּ אֵל שִׁפְפֹּה הַדָּשָׁן —"

"שׁוֹדֵד צֹאנִי עֵינֵי רֹאאוֹת, וְלֹהֲצִיל אֵין לֹאֵל קְדִי —"

ומקרב לבו הפצוע מתפרצת השאגה המוח-
לטת, הבלתי מתפשרת:

"וּבְכָל קֶצֶוִי יָם דִּי לִי, דִּי לִי, דִּי לִי
נֹד וּבְכָל קֶצֶוִי יָם דִּי לִי נֹדוֹ"

ובשירתו החדשה של המשורר הצפתי —
הייתי אומר כמעט, "הזכר" הזה — ישנה גם
נימה של בקשת-חשבון מאויביו, מעין רצון מחר
דש של "נקם ושלום". לא פעם מתפרצת משירתו
התביעה-התקוה:

"יִדְךָ תִּזְקֶה הַרְאָה עַל יְהִירִים מְעֻל בִּי מְעֻל
יִמְצוּ, יִשְׁתּוּ חֵישׁ סֹף רַעַל, יִבְּשׁוּ וְיִבְהִלּוּ מָאֵד —"

"רוּץ אַרְוִץ גְּדוֹד, תְּמוֹשִׁים בְּשָׁל אֵל, לֹא בְּפָרְשִׁים
עַד אֲפִיל צָר בְּפַח יוֹקְשִׁים —"

ותפילתו היא:

"כִּרְכָּה לִי תִמְצָא

וְחֲרָבִי צֹאֵר צָר תִּחְצָה —

"מִהֵר כּוֹנְנִי חֲצֹץ עַל יָתֵר, לִירוֹת בְּגָאִים

עֲשׂוּ בִּי נִצָּחוֹת"

"הַכְרַת שׁוֹטְנִי לִי יַעֲנוּן, שִׁמְךָ עַל פֶּל יִתְגַּדֵּל —"

"נָא אֵת דְּמִי מִהֵם דְּרֹשׁ —"

"שִׁימָם כָּלְבִים אֱלִמִּים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ לְנַבֵּחַ —"

רבים משיריו הכתובים עברית חיה ובררה, הרצור-
פים כולם דתיות לירית עמוקה והמשוועים בחר-
רוזים רבי קצב ובשוועה אדירה את שוועת כל
הדור והדורות הצמאים לגאולה אמתית, שלמה
וקרובה, היא שוועת צופי צפת.

באותם הימים עוד היתה השירה העברית
סמוכה על שולחן הדת וצמודה אל התימאטיקה
הליטורגית והמדרשית; עוד לא נותק החבל
המקשר את העולל הרך בטבורו אל אמו-הורתו.
ההשתחררות עוד בוא תבוא. לעת עתה עוד השירה
החדשה נתונה בחיתוליה, וישראל נגארה מסמל
את ראשית אביב ניבה ופתח התחדשות צו-
רותיה.

באותו הספר "זמירות ישראל" לר' ישראל
נגארה, שיצא לאור בצפת בעצם שנת המאור
רעות המרה, ישנו מחזור מיוחד של ג'ה שירים,
המוקדשים כולם לכל פרשיות השבוע ("עולת
השבת"). כולם כתובים בקצב שירי מכוון, רובם
בני חמשה בתים, וכולם חתומים בראשי הבתים
באקרוסטיכון שלו: "ישראל". כל שיר ושיר
כאילו דן בנושא של הפרשה, אולם כולם כאחד
הם תפילה-זעקה אחת — למהר ולרחם ולהחיש
ישועה נכספה.

וכאלה הם שירי "עולת החודש", וכאלה הם
גם שירי "עולת התמיד", ושירי ה"יגדל" ושירי
התהלה המרובים, וכאלה הם שירי ההתרפקות
של כנסת ישראל כהתרפק רעיה על דודה-
גואלה, וכאלה הם אפילו שירי הידידות ושי-
רים על החתן, ועל החגים ועל עצירת גשמים.
"שמש אחת במרום ושיר אחד ללב, ואין
שני". ואם גם יתחלפו הנושאים שלו מאד, אחת
היא השועה הבוקעת מכולם. והישועה הנדרשת
והנכספת היא כאן ארצית וברורה מאד:

"רִיבָה רִיבִי וּגְאָלֵנִי — לְעִיר צִיּוֹן הַעֲלֵנִי —

שְׁבַעֲתִי גְדוּדִים בֵּין אֲדוּנִים וְדִים

עַד עֶבֶד עֲבָדִים לִי יִתְרַק שֵׁן —

"לְכָשִׁי נָא בְּגִדִי תִפְאָרְתֶּךָ, כִּי הִגִּיעַ עַת הַזְמִיר

אֵל חֵי יִשְׁלַח אֶת מְשִׁיחוֹ וְאֵת דְּבָרוֹ לֹא יִמִּיר —"

"יְקִימֶךָ מִשְׁפָּלוֹת, אֵל רַב יִכְלֹת

יִתֵּן לָךְ מִמֶּשֶׁלֶת, עַל צָר רַע בּוֹטָא."

"לִמָּה אֵל תִּזְנַח לְנִצָּח יוֹנָה לָךְ מֵאֲרָשָׁה,

שִׁים כְּתֹר מִלְכוּת בְּרֹאשָׁה וּמַעֲיֵי צִדְקָה

תַּעֲטָה —"

בורות ו"להטיל מגבעתו על הרצפה" כמנהג זמרים נכרים המקבצים מעות מאת שומעיהם. ראו בזאת קלות-ראש והתערבות עם שונים וחשש של שירי עגבים, אף הזהירו מפניו. ור' חיים ויטאל עצמו היה בין המזהירים החמורים. מבלי להעזיז לכנותו בשמו כתב עליו: "אמת הוא שהפזמונים שחיבר הם בעצמם טובים, אבל הוא בעצמו אסור לדבר עמו — כי תמיד פיו דובר נבלה וכל ימיו שכור — והנה ביום פלוני בין המצרים (בין י"ז בתמוז לט' באב) קבע סעודתו — והניח כובעו בקרקע וזימר שירים בקול רם ואכל בשר ושתה יין גם נשתכר" (*). והפליג בגדופים.

אולם כל אזהרותיהם של מחמירים לא הועיז לו. בקעה שירתו למרחקים וכבשה לב אחרי לב. ולא רק בצפת. ולא רק בפריפריה הרוחנית שלה. כעבור כמאה שנה, בפרוס התנועה השבתאית, כתב רפאל סופינו מליבורנה אל ר' יעקב ששפורטש באמשטרדם: "ואולי שהשירים אשר דלה לנו הרב כמוהר"ר ישראל דינאגרה במימי ים צוף לגזרים בכל קהלותינו קול קורא גאולתנו היא שעמדה לאבותינו שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם לבשר כי חזק גואלם" (**). כידוע הושר "יה רבון עלם ועלמאי" גם בעירות ליטא ופולין גם בקהלות גרמניה וספרד. וכאשר בדק ההיסטוריון של הספרות י. צינברג את כתבי היד של השירים שבאוסף הרכבי בלינגרד, מצא העתקות של שירי ר' ישראל נגארה מהמאה הי"ז בת ימן (**).

אכן, בין כל מקימי סיסמתו-צואתו של האר"י, כי כל עיקר מהותה של מרכזיות צפת הוא "תקע בשופר גדול לחירותנו", לא היה אחד שבישר אותה בשאר-רוח שירי כזה ותוך קליעה וחדירה נאמנה כל כך ללבם של המוני אחיו כר' ישראל בר' משה נגארה, משורר צפת, הנאמן והמחונן והמטולטל והנסער.

ד.

על הקשר המיוחד שבין כל הפריחה הכלכלית והרוחנית של צפת בתקופה ההיא לבין העליה הפוליטית של טבריה הסמוכה בימים ההם, ימי מתן הזכיון של אבטונומיה מדינית לדון יוסף

קומה ושבה אל תוף הדום בללך ולבש
לבוש אדום
פי לא ישקט עד מיד אויבך יקח נקמתך".

אין לדלות את זעקות הדוי ובשורת הנחמה ותביעות השלם ואת שועותיו לגאולה ולקבוץ הגלויות ולהקמת הדביר על מכוננו ולחדוש ממשלת ישראל כקדמותה של המשורר הצפתי הזה, הנודד והמסוער והנרעש, ישראל נגארה — אלא אם כן נחזור ונדפיס כאן את השירים כולם, אלה שבדפוס ואלה שבכתבי-יד. כי כולם כאחד — שיר-שועה אחד הם.

אמנם, עם כל צפתיותו ודתיותו של המשורר הזה ולמרות כל רום ערך קדושת פזמוניו בעיני הגדולים שבדור ובעיני ההמונים שבדור — לא הצליח ישראל נגארה לקנות כליל את לבות "שומרי החומות" שבעיר. הקרע הנושן שבי- גם לבין השירה העברית החל להסתמן כבר במוקדם, בעוד השירה בחיתוליה. אמנם הוא היה בנו של ר' משה נגארה, יליד צפת ורבה של דמשק ותלמידו של האר"י. והוא עצמו היה גדול בתורה, וחשובי הרבנים — כמו הרי"ט צהלון ור' אב-רהם אבן מיגש ור' בצלאל אשכנזי וכו' — עמדו אתו בקשרי מכתבים בעניני הלכה, ומלבד זאת הרי חיבר פירוש על התורה ("מערכות ישראל") וספר דרשות ("מקוה ישראל") ופירוש על ספר איוב ("פצעי אוהב", כולם בכתב יד). יתר על כן, האר"י עצמו הלא העיד כי "שירותיו חשובות בשמים" והמליץ על זמירותיו כי תושרנה בס-עודות הקודש של שולחן השבת. ואף על פי כן לא היתה דעת שלומי-אמונים נוחה ממנו. כי היה משוררנו איש הבוהמה לפי מהותו וסגנון חייו. ריננו אחריי שהוא מתהלך בין הערביים, והולך בדרכיהם בניגונה ובשירה. פקדו עליו עוון היותו שומע לפיוטי משורריהם ולמנגינות מקהלותיהם, מסגל לשיריו מקצב פיוטיהם ומלחני פזמוניהם. אכן הוא העשיר בזאת מאד את השירה העברית ורענן את הקצב הפיוטי. לא רק הרגש הועמק, כי גם השפה החלה להתנגן אחרת:

ימימה תמימה ונעימה, צדינה בואי נא עמי —
שזופה, הדופה ורדופה, אהבתך, קראתיך
אמי —

הגידה לי עתה על מי נטשתי מעט הצאן,
נטשתי מעט הצאן.

אולם סיפרו בגנותו כי הוא עצמו יוצא, בעקבות מזמרים ערביים, לשיר בשוקים ובח-

(*) שבחי ר' חיים ויטל, 1899, עמ' 12.
(**) קצור ציצת נובל צבי, לר' יעקב ששפורטש 1867, עמ' 38.
(***) ד"ר י. צינברג, די געשיכטע פון דער ליטע-ראטור ביי יידן, IV, עמ' 380.

תולדותיו עדות חזתכת על תנועה שלמה, או בן-גון מיוחד של תנועה, שאזרה עוז בגלויות מרוחקות לעשות מאמצים לאישוערו, כדי להציב גם רגליה היא בעיר זו של טיפוח כיסופי הגאור לה המסתורית, להוסיף לה טפח חדש מכוחה, לבינות בה ולהבנות ממנה, ולהמשיך את השרשרת. ואכן שכינת תקופת האר"י, מורשת סיסמת "תקע", לא זזה ממנה גם הרבה שנים לאחר שתקופת האר"י חלפה לבלי שוב, ולא נשאר בה ממנה ומכל גלגוליה הגלויים כל שריד של ממש.

ה.

בצפת הגו חכמי הסוד את המחשבה על "הסתלקות שאינה התעלמות". ביקשו בעלי הח"ן לסבר את האוזן, כיצד ברא הקב"ה יש מאין, כשאין כלל "אין" שהרי עצמות האלהות ממלאה את כל חלל העולם ואין מקום פנוי ממנו. אמרו: סילקה האלהות את עצמותה, כביכול, בנקודה אחת, נתכנסה לתוך עצמה, ונעשה מעין מקום פנוי לבריאה. זהו סוד הצמצום. ועוד אמרו: הסתלקותה של האלהות אינה התעלמותה. כלומר, גם כאשר נשאר המקום פנוי ממנה, אין הוא ריק הימנה. משל לבקבוק שנשפך ממנו היין הטוב, אך לא ניטל ממנו ריחו של היין. וריח זה של האלהות שהסתלקה, כביכול, יש בו שפע כזה של חיוניות יוצרת, עד שהוא עצמו הספיק כדי בריאת העולם כלו.

בצפת הורו וכאילו על צפת הראו. גם כשנאלץ הישוב לצמצם את עצמו לשעה קלה, להסתלק מצפת, לא "התעלם" מצפת, והשארית המעטה שנשארה בה גילתה בקרבה, בכל שעה של מבחן, מעינות לא אכזב של חיוניות ראשונית ונאמנות פעילה, שהספיקו לחדש מעשי בראשית.

כדי להוכיח בכך בעצם ימינו אלה די לשמוע את עדי מלחמת צפת האחרונה. די לראות את איש ההמון, את "מיכאלקה קדוש", שהשכיל בעצם ימי העברות, מתחת לאפו של האויב המזוין, לחפור מעין תעלה ישר מלב ארון-הקודש של בית הכנסת הספרדי העתיק אשר לאר"י הקדוש עד לעמדה הקיצונית והמבודדה של "ההגנה", ובג"ת יב"מסתרם זה לזחול ולהחיש תחמושת; די לקרוא על נפלאות העמידה של פשוטי בני צפת הנצורה בספרי העדות ובעתונות שצצה בצפת בימי המצור.

לא סרה מורשת אמונים והיא תגדל ותאדר עוד אחרי שזכינו והשופר הנכסף, לתקוע בו לחירור תנו ולקיבוץ גלויותינו, הפקד לידיה של מדינת ישראל.

נשיא, התבססותו והתפרסמותו של בית דונה גראציה מנדס, בנין החומה ופירסום התכניות הקונסטרוקטיביות והקריאה לעליה — אין בידינו חומר רב. אף המונוגרפיה היפה של ססיל רוט על דון יוסף ועל בית דונה גראציה*) שהש"תמש גם בחומר ארכיוני לוועי חדש, לא הרחיב מבחינה זו את האופק. יתכן כי מצויות ידיעות גנוזות בספרים, ואולי ספונים הדברים עדיין בארכיונים ובכתבי-יד. אך, מכל מקום, קשה להעלות על הדעת שחזון לווהט אשר כזה מצד אחד ומפעל פוליטי ריאלי גדל-כנפים ועשיר תוצאות אשר כזה מצד אחר, המתחוללים שניהם כמעט באותה עונה ובאותה ארץ נכספת, ומהלך שעה אחת מפריד ביניהם, לא היו ניוונים זה מזה ולא היו משפיעים זה על זה. חוסר עדויות שבכתב אינו עדות. מכל מקום, ההקבלה בזמן מאלפת מאד. שנות התפתחות תעשית הבגדים וריבוי העולים והפריחה הרוחנית בצפת הן הן השנים אשר בהן נבנתה החומה בטבריה והור מנו המומחים ועלתה קרנה של משפחת מנדס השלטת. ושנת העזיבה ההמונית מצפת היא השנה המרה אשר בה מת דון יוסף ודעך הכוכב הטברני.

ורשאים אנו לומר: כשם שהיסטוריון הראוי לשמו לא יגש לחקר הבנת תנועתנו הציונית מבלי לצרף לתעודותיו את שירי ח. נ. ביאליק על כל גורמיהם והשפעתם, אף על פי שמעטים בשירים הללו הדיהן של עובדות פוליטיות או התישבותיות מוחשיות, כן אי אפשר שיבוא חוקר ויחפון להבין את נפשם של דורות שבי ציון לאחר גירוש ספרד ושואת האינקוויזיציה, בימי חזיונותיו של האר"י בצפת ובימי מפעליו של דון יוסף בטבריה — והוא לא יאזין היטב לליווי הנאמן והרוטט הזה של זמירות ר' ישראל נגארה, בימי עלייתה של צפת ובימי עזיבתה גם יחד.

ולאמתו של דבר, לא היתה מעולם עזיבת צפת עזיבה כללית ושלמה, אף לא בימי המגפות והפרעות והרעש. מעין שאור שבעיסה נשאר תמיד, וגלי נאמנות הלכו והצטרפו תמיד ממרחקי מרחקים, והוסיפו חוליה אל חוליה והשרשרת לא נותקה. כל "שטיבל" עלוב ועזוב, שאת שיירי עקבותיו אנו מוצאים עוד היום בסמטאותיה המפותלות של צפת העתיקה, ואנו עוברים על פניו ללא כל שימת לב, נושא בחביון

*) The House of Nasi by Cecil Roth, JPS, 1948.